

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Wzorzec gatunkowy skargi i jego realizacje : (na przykładzie tekstów literackich oraz skarg do instytucji)

Author: Katarzyna Wyrwas

Citation style: Wyrwas Katarzyna. (2000). Wzorzec gatunkowy skargi i jego realizacje : (na przykładzie tekstów literackich oraz skarg do instytucji). W: D. Ostaszewska (red.), "Gatunki mowy i ich ewolucja. T. 1" (S. 119-135). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Katarzyna Wyrwas
Katowice

Wzorzec gatunkowy skargi i jego realizacje (na przykładzie tekstów literackich oraz skarg do instytucji)

Niniejszy artykuł kontynuuje temat podjęty przeze mnie w artykule, który ukazał się w „Stylistyce” (Dępta, 1999). Opierając się na zebranych tekstach mówionych, starałam się w nim zrekonstruować wzorzec gatunkowy skargi, czyli wskazać elementy, które są konieczne do jej zidentyfikowania przez odbiorcę.

Anna Wierzbicka (1983: 130) wyodrębniła dwa typy skargi różniące się intencją mówiącego. W pierwszym typie nadawca wyraża poczucie krzywdy (*dzieje mi się coś złego*) oraz potrzebę współczucia i pocieszenia (*chcę żebyś mi współczuł*). W typie drugim nadawca informuje o istnieniu sprawcy krzywdy (*ktoś powoduje że dzieje mi się coś złego*) i wyraża potrzebę odwetu (*chcę, żebyś zrobił temu komuś coś złego*). W obu typach skargi nadawca określa swoje samopoczucie jako złe (*czuję się źle z tego powodu*). Eksplicacje różnią się statusem odbiorcy: w drugiej z nich odbiorca jest przedstawiony jako osoba mająca możliwość działania. Uznając, iż przytoczone definicje nie obejmują wszystkich istniejących odmian skargi, dodałam do nich dwie własne, które z już istniejącymi łączy komponent semantyczny [*czuję się źle...*], a które cechuje odmienna intencja, jak również odmienny status odbiorcy:

SKARGA₁

mówię: *dzieje mi się coś złego*
czuję się źle z tego powodu
mówię to, bo chcę zrozumieć to,
co się ze mną dzieje

SKARGA₂

mówię: *powodujesz, że dzieje mi się coś złego*
czuję się źle z tego powodu
mówię to, bo chcę, abyś przestał tak postępować

Tak przedstawione warianty gatunku mowy mogą mieć różne realizacje. Wspólną ich cechą jest to, że nadawca wyraża swe niezadowolenie i informuje

o złym samopoczuciu spowodowanym niekorzystną sytuacją, działaniami odbiorcy bądź innych osób.

Struktura tekstu składa się z elementów konstytutywnych i fakultatywnych. Elementy konstytutywne to takie, które muszą obligatoryjnie pojawić się w tekście, gdyż powodują, że jest on rozpoznawany jako reprezentant danego gatunku. Elementy te składają się na strukturę podstawową gatunku. Przy ustalaniu struktury podstawowej skargi trudno kierować się ukształtowaniem formalnym tekstu, gdyż różne realizacje tekstowe skargi mogą znacznie różnić się od siebie pod względem budowy. Struktura skargi jest niezależna od środków językowych, przez które się manifestuje. W tekście skargi konstytutywnymi składnikami nie są określone struktury (czy makrostruktury), jak np. w wypowiedzi narracyjnej. Wszelkie środki językowe w skardze mają charakter służebny wobec nadrzędnego celu – przedstawiania negatywnych emocji. Pomijam tu kwestię celu komunikatywnego (intencji) nadawcy, ponieważ sądzę, że intencja w każdej z wymienionych odmian skargi pełni przede wszystkim funkcję różnicującą owe odmiany, natomiast za element istotny i wystarczający dla poprawnego zidentyfikowania tekstu jako realizacji wzorca gatunkowego skargi uważam fakt, iż nadawca wyraża (w jakiegokolwiek formie językowej) swoje niezadowolenie. Dlatego komponent [czuję się źle...] uznaję za podstawę własnej definicji skargi minimalnej i proponuję dla niej następującą definicję semantyczną:

[Ja X mówię: czuję się źle z powodu Y]

Skargą minimalną nazywam więc sam akt wyrażania przez nadawcę niezadowolenia z jakiegoś stanu rzeczy. Skarga występuje jako tekst mówiony lub pisany, przy czym skargę mówioną uznać należy za gatunek pierwotny, a skargi pisane do instytucji oraz skargi literackie – za gatunki wtórne (por. B a c h t i n, 1986; Dobrzyńska, 1992). Tytuł artykułu wskazuje, iż główny nacisk zostanie w nim położony na problem gatunków wtórnych względem skargi mówionej.

Gatunki wtórne – według Bachtina – to teksty derywowane od gatunków pierwotnych, efekt przetworzenia gatunków prymarnych w procesie ewolucji kulturowej (B a c h t i n, 1986: 368). Kształtowanie się instytucji społecznych oraz rozwój literatury warunkowały proces przetworzenia skargi pierwotnej w gatunki wtórne względem niej: skargę do instytucji i skargę podmiotu lirycznego¹. Cechy strukturalne różnych realizacji wzorca gatunkowego skargi zdeteminowane są sy-

¹ Oba wymienione tu gatunki wtórne z pewnością nie zamykają listy tekstów, które można uznać za przekształcenia skargi pierwotnej. Istniejące na gruncie prawa odmiany skargi (np. akt oskarżenia, pozew cywilny, zażalenie, rewizja, sprzeciw od wyroku, apelacja czy wniosek o wznowienie postępowania w prawie karnym, odwołanie od decyzji administracyjnej, skarga do Trybunału Konstytucyjnego) również warto są zbadania, jako teksty, które ograniczają krąg potencjalnych nadawców do prawników.

tuacją pozajęzykową. Gatunek pierwotny może różnić się od gatunku wtórnego nie tylko kształtem językowym, wynikającym z realizowania nieco odmiennego, bo strukturalnie zmodyfikowanego wzorca tekstowego. Różnica zasadnicza polega na odmienności intencji nadawcy oraz innej sytuacji pozajęzykowej w momencie generowania tekstu. Przyjęcie założenia o istnieniu jednego wzorca dla różnych realizacji sytuacyjnych gatunku skargi (W i t o s z, 1993: 10) skłania mnie do uznania tekstów niekiedy bardzo różniących się od siebie pod względem formy za przejaw realizacji tego samego schematu.

Skarga mówiona, pierwotna ma inną intencję niż jej wtórne wersje (*mówię to, bo chcę żebyś mi współczuł*). Skarga podmiotu lirycznego to przejaw artystycznego, konwencjonalnego ujmowania ludzkiego niezadowolenia, natomiast skarga oficjalna do instytucji jest względem skargi mówionej odmianą wtórną, wyspecjalizowaną. W pełnym opisie gatunku przedstawiać zatem należy trzy wzorce tekstowe skargi. Wspólnym i konstytutywnym ich elementem jest struktura podstawowa wzorca czynności skarżenia się.

Zdaniem Stefani Skwarczyńskiej (1983: 58): „(...) wyraz bólu po jakiejś stracie, prosty krzyk rozpacz czy jęk żalu, jest embrionem dla ich literacko pełnych form rodzajowych jak elegia, tren (...), żale i lament (...)”. Badaczka twierdziła, iż sytuacja życiowa jest kolebką wszelkiego rodzaju literatury (Skwarczyńska, 1983: 57). Skarga jako typ wypowiedzi wyrażający niezadowolenie, dyskomfort fizyczny czy psychiczny człowieka na drodze ewolucji kulturowej przekształciła się w literacki wyraz uczuć bohatera lirycznego. Wykorzystywana jako swoisty środek wyrazu stawała się częścią różnych form literackich. Monologową skargę podmiotu lirycznego wykorzystuje się jako jeden z elementów w kompozycji elegii, trenu czy lamentu². Antyczna *querella* lub *querimonium* (skarga, narzekanie), będąca odmianą elegii, stylizowana była na skargę zmarłego albo ostatnią prośbę osoby rozstającej się z życiem (Głowiński i in., 1998: 458).

W literaturze polskiej skarga pojawia się w postaci anonimowej średniowiecznej *Skargi umierającego*, której tematem jest narzekanie konającego człowieka na źle spełnione życie i prośba o boskie miłosierdzie³. Literacką realizację skargi jako gatunku mowy odnaleźć można przede wszystkim w literaturze desperacyjnej, w liryce patriotycznej, która często występuje w postaci poezji lamentacyjnej⁴

² *Słownik terminów literackich* (Głowiński i in., 1998: 126) podaje, iż od XVI wieku za elegię uznaje się utwór o treści poważnej, refleksyjnej, utrzymany w formie smutnego rozpamiętywania lub skargi.

³ Są to wątki znane z gatunku popularnego w średniowieczu tzw. *ars moriendi*, czyli sztuki dobrego umierania (por. Bernacki, Pawłus, 1999: 151), obejmującej utwory mające charakter rozmyślań na temat śmierci i przygotowujące człowieka na jej przyjście (por. Głowiński i in., 1998: 45).

⁴ Maria Eustachiewicz w swej monografii stwierdza: „Pierwotnie lamentem był tylko utwór poświęcony oplakiwaniu zmarłego. Wydaje się, że w przypadku lamentu nie mamy do czynienia

(por. Buchwald-Pelcowa, 1969: 144). Popularna w literaturze polskiej od XVI do połowy XVIII wieku i uprawiana jako typ poezji okolicznościowo-politycznej *querella*⁵ w szerokim zakresie korzystała z figur alegorycznych. Była to zazwyczaj skarga upersonifikowanej Ojczyzny-Matki wyrzekającej się na swój ciężki los, na wady i błędy swych synów-obywateli szlacheckiej Rzeczypospolitej. Odbiorcami takich skarg są „synowie koronni”⁶ lub Bóg, do którego bohaterka zwraca się z prośbą o pomoc (Buchwald-Pelcowa, 1969: 146). Czasami żale nad nieszczęściami ojczyzny wygłasza obywatel lub sam autor utożsamiający się z podmiotem lirycznym.

Wydarzenia polityczne XVII wieku dostarczały tematów do lamentów politycznych, w których tematyką były sprawy obchodzące ogół: polityczne, społeczne i religijne. Satyrycznie przedstawiano w nich wady szlacheckie, przeciwstawiano dawnych dobrych „synów ojczyzny” dzisiejszym wyrodnym, postulowano naprawę państwa oraz powrót do dawnych, nieskażonych obyczajów (por. Buchwald-Pelcowa, 1969: 148). W XVII wieku istniała już gotowa klisza skargi czy lamentu Rzeczypospolitej, wielokrotnie powielana w literaturze (por. Eustachiewicz, 1966: 137). W czasach saskich powstało wiele lamentów politycznych⁷.

Typ skargi-monologu może występować w dwóch podstawowych odmianach (Eustachiewicz, 1966: 138): typ I – z krótkim wprowadzeniem epickim.

z określonym gatunkiem lirycznym. Po prostu każdy utwór, którego treścią było narzekanie na klęski publiczne czy osobiste, mógł otrzymać tytuł lamentu. Często też słowa »narzekanie«, »nienia«, »lament« używane są wymiennie. Niewątpliwie geneza tych utworów tkwi w starożytnej elegii, jednak odbiegły one od niej daleko. Przede wszystkim nie mają jednolitej struktury wersyfikacyjnej, natomiast zachowały nastrój smutny, sposób wypowiedzi narzekający, lamentowany.” (Eustachiewicz, 1966: 136).

⁵ Pierwszą kwerełą humanistyczną – według Marii Cytońskiej (1963: 486-503) – było wydane w 1518 roku dzieło Walentego Ecka *Ad Sigismundum Regem Poloniae threni neglectae religionis*, w którym skargi na nieszczęścia publiczne wypowiadają personifikacje Ojczyzny, Wiary i Pokoju, a wkrótce pojawiły się inne realizacje gatunku, których autorami byli: Andrzej Krzycki – *Skarga Religii i Rzeczypospolitej*, Klemens Janicki – *Skarga Rzeczypospolitej*, Malcher Pudłowski – *Lament i napominanie Rzeczypospolitej*, Jan Kochanowski – *Zgoda*, Mikołaj Rej – *Rzeczpospolita chramiąc tuła się po świecie* oraz zakończenie *Krótkiej rozprawy*, Jan Danielecki – *Żalose narzekanie Korony Polskiej* (por. Bernacki, Pawlus, 1999: 239).

⁶ Paulina Buchwald-Pelcowa (1969: 151) uznaje ich za tzw. odbiorców wirtualnych skarg ojczyzny (por. Głowiński, 1967).

⁷ W większości były one anonimowe, np. *Lament Wolności Polskiej [...] zgubionej. 1696, Lament Rzeczypospolitej nad niedoszłym sejmem w Warszawie Ao 1732, Lament Orła Polskiego nad herbową W. Ks. L. Pogonią wzbudzający serca szlacheckie*, kilka wyszło spod pióra Wespazjana Kochowskiego (*Skarga Korony Polskiej*), Dominika Rudnickiego (*Lament Prowincji Polskich nad umarłą Matką Ojczyzną Polską, Lament strapionej Polski*) oraz Wojciecha Stanisława Chrościńskiego (*Lament strapionej ojczyzny po zerwanej konwokacyjnej interregni i zawiązanych związkach [...] A. D. 1696 oraz Do uciśnionej ojczyzny apostrophe*).

typ II – wprowadzający bezpośrednio bohatera i jego narzekanie, rozpoczynający się inwokacyjną apostrofą do słuchacza⁸. Dla mnie, oczywiście, interesujące będą jedynie te fragmenty utworów, w których bohater liryczny wypowiada skargę. Celem moim jest wyodrębnienie jej wyznaczników, stałych elementów jej struktury. Analizując te właśnie fragmenty tekstów, można zrekonstruować strukturę skargi podmiotu lirycznego:

I. Tytuł:

- 1) nazwa gatunkowa
- 2) rozwinięcie tytułu

II. Inwokacyjne apostrofy:

- 1) do słuchaczy
- 2) do Boga
- 3) do przyrody nieożywionej

III. Treść skargi:

- 1) przedstawienie sytuacji
- 2) pochwała przeszłości
- 3) przedstawienie obecnych nieszczęść
- 4) opłakiwanie tragicznej sytuacji

IV. Apostrofa:

- 1) do adresata z postulatem poprawy
- 2) do Boga z prośbą

Jako tytuł-nazwa gatunkowa występują określenia: lament i skarga (rzadziej *querella* lub *querimonium*). Tytuł najczęściej jest rozwijany tak, aby wskazywał nadawcę skargi:

Skarga Religii i Rzeczypospolitej

Skarga umierającego

Skarga Korony Polskiej

Skargi chłopca

Lament pasterski

Lament Gospodarowej Imci Wołoskiej

Najczęściej jednak tytuł powiadamia również o przedmiocie skargi:

Lament Rzeczypospolitej nad niedoszłym sejmem w Warszawie Ao 1732

Lament strapionej ojczyzny po zerwanej konwokacyjnej...

Lament dam Polskich po wyjeździe do Saksoniej króla polskiego

⁸ Maria Eustachiewicz (1966: 137–139) określiła typ II jako „typ planktu”.

Strapiona Polska lamentuje, że jej koronę cudzoziemcy gwałtem wydzierają z rąk...

Lament chłopski na złe lata

Lament chłopski na pany

Utwory rozpoczynają często inwokacyjne apostrofy do słuchaczy-rodaków:

Jeszczeż, Polaku, żyć chcesz utrapiony?

D. Rudnicki: *Lament Prowincyj polskich nad umarłą Matką Ojczyzną Polską* (Barok)

lub do Boga:

Obrońco uciśnionych, Boże litościwy, // Usłysz krzyk sierot Twoich, usłysz płacz rzewliwy!

Z. Morsztyn: *Pieśni w ucisku* (Z. Morsztyn)

Czasem podmiot liryczny zwraca się do przyrody nieożywionej jako świadka swoich nieszczęść:

Wysokie góry, rosłe Apeniny, // Pleśniwe skały, zapadłe doliny (...) // Otwórzcie na mój lament uszy obie!

J. A. Morsztyn: *Lament pasterski* (J. A. Morsztyn)

Często początek utworu stanowi zdanie wykrzyknikowe, w którym następuje określenie stanu emocjonalnego podmiotu lirycznego:

Ach! Mój smętku, ma żałości!

Skarga umierającego (Średniowieczna)

Smutno nam, Boże!

K. Ujejski: *Smutno nam, Boże* (Ujejski)

Wzywam was, będąc żalem obciążony, // Pochmurne lasy...

Anonim: *W czas żalu pełny* (Helikon)

Właściwa treść skargi zawiera zarysowanie sytuacji napawającej podmiot liryczny trwogą i żalem:

A tam – pocziwość, kościół, wstyd zgwałcony; // Pożarem całe spłonęły osady!... (...) // Wszędzie zajądłość ogniem, śmiercią ciska, // Gdzie pojrzyysz – rozpacz, trupy, zgorzeliska!...

F. Karpiński: *Żale sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta ostatniego polskiego króla z rodu Jagiellów* (Pelcowa)

Zdeptane prawa, a przez niezgody // Giną wolności, gasną swobody;

W. S. Chrościński: *Do uciśnionej ojczyzny apostrophe* (Barok)

Następnie podmiot liryczny chwali dawną świetność i potęgę Polski, kontrastując z nią obecne nieszczęścia:

O czasy gorzkie, o żelazne czasy, // Kędy się podział wiek złoty, szczęśliwy...

W. S. Chrościcki: *Lament strapionej ojczyzny po zerwanej konwokacyjnej interregni i zawiązanych związkach [...] A. D. 1696* (Barok)

(...) Ojczyzna, // Matka utrapiona, // Ona tak kiedyś żyzna, // Tak niewzyciężona, // Nagle upada, // Szwed ją posiada!

Z. Morsztyn: *Duma niewolnicza* (Z. Morsztyn)

*Bo tak przedtem czynili
Przodkowie nasi mili.*

*Za nich Polska kwitnęła,
Po wszystkim świecie słynęła...*

Anonim: *Lament chłopski* (Obróńcy I)

Podmiot liryczny często kontrastuje swoją złą sytuację z lepszym losem innych:

Żywot pędzi człek splakany, // Pan hula noce i dnie.

Cywiński: *Skargi chłopu* (Obróńcy II)

Uślała Litwa swe pole trupami, // Warszawa bawi się komedyjami.

D. Rudnicki: *Lament Rzeczypospolitej nad niedoszłym sejmem w Warszawie A.D. 1732*
(Eustachiewicz)

W apostrofie końcowej, jeśli adresatem utworu jest Bóg, podmiot liryczny zwraca się do niego z prośbą, aby uchronił go od zła:

O, zachowaj, Panie, // Tej złości i ślepoty i odwróć skaranie (...)

Z. Morsztyn: *Pieśń w ucisku* (Z. Morsztyn)

Chryste, przez twe umęczenie, // Rozprosz diable obstąpienie...

Skarga umierającego (Średniowieczna)

Ach, jeśli już w tym piecu skończyć muszę // (...) Ty od wiecznego wybaw ognia duszę.

J. A. Morsztyn: *W kwartanie* (sonet) (J. A. Morsztyn)

Broń mię, mój Boże!

Z. Morsztyn: *Lament Gospodarowej Imci Wołoskiej* (Z. Morsztyn)

Zwraca się do Boga o dokonanie w jego imieniu zemsty:

Zemści się, Panie!

Z. Morsztyn: *Lament Gospodarowej Imci Wołoskiej* (Z. Morsztyn)

Prosi również o pociechę i pomoc:

(...) *ulżej żalości; // Poratuj serce...*

Anonim: *W czas żalu pełny* (Helikon)

*Więc Ty, o Panie! opuść ku nam ręce, // Podnieś nas, zanim rozpacz
nas ogarnie...*

K. Ujejski: *Eli, Eli, Lema Sabachtani* (Ujejski)

Prosi także o pokój dla kraju:

*Ty, który państwa ważysz na szali, // Wyważ Koronę z tej krwawej fali.
// W krwawe morze boju... Rzuć złotą pokoju // Kotwicę.*

D. Rudnicki: *Lament strapionej Polski* (Eustachiewicz)

W poetyckiej realizacji wzorca gatunkowego skargi można zauważyć wiele elementów wspólnych ze skargą mówioną. Pomimo iż jej językowy kształt w dużym stopniu uzależniony jest od konwencji stylistycznej epoki, skarga podmiotu lirycznego posiada jednak pewną swobodę konstrukcyjną, nieszablonowość, a czasami bywa stylizowana na język mówiony.

Z odmienną realizacją spotykamy się w języku oficjalnym⁹. Jedną z realizacji omawianego wzorca gatunkowego i gatunkiem wtórnym względem skargi występującej w języku mówionym jest skarga wnoszona przez osobę poszkodowaną do urzędu lub instytucji¹⁰. W sensie administracyjnym skarga stanowi jedną z form

⁹ Termin wprowadzony przez A. Wilkonia (1987: 65) w jego typologii, a przejęty od B. Dunaja (1981: 13) jest neutralny i najbardziej stosowny do określenia przynależności skarg pisanych przez obywateli do instytucji, nie są one bowiem reprezentantami stylu urzędowego, choć odnaleźć w nich można wiele elementów charakterystycznych dla tego stylu funkcjonalnego.

¹⁰ Na potrzeby artykułu wykorzystuję teksty skarg wnoszonych do urzędów i instytucji (Rzecznik Praw Konsumenta przy Starostwie Powiatowym w Zawierciu [RzeczPrKons], Rzecznik Praw Obywatelskich [RzeczPrObyw], Urząd Miejski w Zawierciu [Urząd Miasta]), ponieważ skargę pojmuję tu w sensie administracyjnym i definiuję ją na podstawie Kodeksu Postępowania Administracyjnego jako tzw. skargę powszechną, a więc jako prawną możliwość zaskarżenia w określonej formie przez każdego obywatela i organ organizacji społecznej każdej nieprawidłowości w działaniu jakiegoś organu, w tym szczególnie organu państwowego (por. Lang, 1972: 186). W artykule wykorzystuję także, oznaczając skrótem: Książka, teksty skarg wpisywanych do książek skarg i wniosków. Autentyczne teksty skarg z książek skarg i wniosków – dziś trudno dostępne – podaję za artykułem Grzegorza Srećzińskiego *Książka wisiała, manikura trwała*, opublikowanym w „Magazynie Gazety Wyborczej” (nr 40 (344) z 7 X 1999). W artykule obiektem analizy nie są skargi kierowane do Trybunału Konstytucyjnego, ponieważ skargę taką może dla skarżącego sporządzić wyłącznie adwokat lub radca prawny, samodzielnie zaś we własnej sprawie skargę konstytucyjną może sporządzić sędzia, prokurator, notariusz, profesor lub doktor habilitowany nauk prawnych, natomiast założenia przyjęte w pracy przewidują analizę tekstów generowanych przez nadawców nie będących specjalistami prawnikami. Z tych samych względów w polu mojego zainteresowania nie znalazły się teksty o charakterze prawnym i wywołujące skutki

porozumiewania się obywatela z instytucją. Stosunek między nadawcą i odbiorcą takiego tekstu ma charakter oficjalny (urząd – petent), co powoduje nie tylko eliminację słownictwa kolokwialnego i ekspresywnego (Wojtak, 1993: 148), lecz przede wszystkim swoistą szablonowość kompozycji tekstu.

Każde działanie człowieka na gruncie prawa jest określane przez odpowiednie normy postępowania. Prawo określa również, jakie składniki są konieczne i wystarczające do wytworzenia tekstu mającego moc prawną (por. Żmigrodzka, 1998: 29). Artykuł 222 Kodeksu Postępowania Administracyjnego precyzując pojęcie skargi, stwierdza: „O tym, czy pismo jest skargą czy wnioskiem, decyduje treść pisma, a nie jego forma zewnętrzna”. Jednakże językowy kształt tekstu oficjalnego jest elementem komunikacji równie istotnym jak jego treść. Mówiąc o kształcie językowym, mam na myśli fakt wpisywania się tekstów skarg do instytucji w pewien szablon odpowiadający komunikacji typowej dla sfery urzędowej. Zebrany materiał pozwala na zrekonstruowanie wzorca tekstowego skargi oficjalnej, rozumianej w sensie administracyjnym. Jego struktura maksymalna składa się z następujących elementów:

I. Rama tekstowa:

- 1) elementy informacyjne:
 - a) miejsce + data
 - b) podmiot skargi: imię + nazwisko + adres
 - c) adresat + adres
- 2) tytuł:
 - a) nazwa gatunkowa
 - b) przedmiot skargi
- 3) zwrot do adresata
- 4) powołanie się na normy prawne
- 5) informacja o typie działania językowego

II. Treść skargi:

- 1) przedmiot skargi:
 - a) wskazanie obiektu skargi (osoby)
 - b) nazwanie przewinienia
 - c) podanie okoliczności zdarzenia (opis, narracja)
- 2) projekcja stanu pożądanego // ocena // komentarz
- 3) petitum skargi – żądanie odpowiedniego zachowania organu

prawne, jakimi są akty oskarżenia sporządzane przez oskarżyciela publicznego (prokuratora). Obiektem analizy nie stały się także skargi do instytucji wnoszone ustnie do protokołu, ponieważ przedmiotem badań jest dla mnie tekst oryginalny, generowany bezpośrednio przez jego nadawcę i w związku z tym dokładnie zgodny z jego intencją, nie zaś skarga pierwotnie mówiona i zapisana przez protokolanta. Z tych samych powodów nie zajmuję się skargami zawartymi w zbiorach rot przysięg sądowych.

III. Rama tekstowa:

- 1) formuły finalne:
 - a) prośba o rozpatrzenie
 - b) prośba o odpowiedź
 - c) podziękowania
 - d) zapewnienie o szacunku
- 2) podpis
- 3) dodatkowa informacja o nadawcy
- 4) informacja o świadkach zdarzeń
- 5) informacja o załącznikach
- 6) informacja o podaniu „do wiadomości”

Pozycję inicjalną zajmują elementy informacyjne, wyznaczające takie składniki aktu komunikacji, jak: miejsce i data, podmiot skargi (skarżący), jego imię, nazwisko i adres¹¹ oraz dane dotyczące adresata. W tekstach realizujących komunikację obywatela z urzędem nadawca musi przede wszystkim (pod groźbą nieskuteczności wypowiedzi) podać swoje dane personalne i złożyć podpis w określonych miejscach tekstu¹². Nadawca może przedstawiać się w różnych miejscach skargi. Zwykle czyni to na początku tekstu, umieszczając w lewym górnym rogu kartki swoje imię, nazwisko i adres. Czasami jednak dane personalne podawane są w części końcowej, po podpisie. Niekiedy nadawca ujawnia się jedynie za pomocą podpisu, a w tekście zasadniczym umieszcza formułę odsyłającą do niego: *My, niżej podpisani*.

Instytucjonalnego adresata skargi nadawca wskazuje już przez fakt złożenia pisma w danej instytucji, dodatkowo potwierdza to pieczęć z nazwą instytucji i datą wpływu korespondencji. Dlatego często brak dokładnego wskazania adresata albo wpisany zostaje w tekst w postaci nazwy instytucji. Jeśli nadawca kieruje skargę do konkretnej osoby, umieszcza w tekście następujące elementy: funkcję, stopień naukowy, imię i nazwisko adresata, nazwę i adres instytucji, np.:

*Szanowny Pan
Profesor Adam Zieliński
Rzecznik Praw Obywatelskich*

(RzeczObyw LXX)

¹¹ Postępowanie skargowe jest w niewielkim stopniu sformalizowane. Uchwała nr 132 Rady Ministrów w § 4 określa niezbędne składniki skargi: imię i nazwisko (lub nazwa organizacji) oraz adres wnoszącego.

¹² Wymienione elementy oprócz przedstawiania nadawcy tekstu sprawiają, że nabiera on mocy urzędowej (por. Wojtak, 1993: 153).

Kolejnym elementem rozbudowanej ramy tekstowej jest tytuł, który w przypadku skargi stanowi zarazem nazwę gatunkową, a więc metatekstową, zwerbalizowaną zapowiedzią tekstu¹³.

W tekstach o charakterze prawnym tytuł musi zawierać nazwę gatunkową oraz przedmiot (temat) (por. Ż m i g r o d z k a, 1997: 72). W analizowanych tekstach obserwuje się podobną tendencję do rozwijania tytułu, który informuje wtedy również o przedmiocie skargi:

Skarga

*na bezczynność, niszczenie mienia, fałszowanie dokumentów przez
Sp. z o.o. ZGK*

(Urząd Miasta LV)

Tekst pisma skierowanego do instytucji, podobnie jak tekst listu, rozpoczyna się zwykle grzecznościowym zwrotem do adresata. Nadawca, pragnąc, aby adresat postąpił zgodnie z prośbą zawartą w skardze, stara się użyć takiego zwrotu, który – z jednej strony – zapewni mu przychylność odbiorcy, z drugiej zaś – będzie się mieścił w zestawie szablonowych formuł używanych w komunikacji oficjalnej. Ten konwencjonalny zwrot składa się obligatoryjnie z przymiotnika *szanowny*, natomiast dalszą jego część stanowi rzeczownik *pan, pani, państwo* w wołaczcu. Zwrot ten może zostać rozbudowany o nazwę funkcji pełnionej przez adresata: *Szanowny Panie Starosto, Szanowny Panie Prezydencie*.

Brak bezpośredniego kontaktu między nadawcą i odbiorcą skargi w sytuacji oficjalnej sprawia, że tekst ów, jak każdy tekst pisany, uzyskuje szczególne znaczenie i szczególny kształt, stając się komunikatem skończonym, zamkniętym. W związku z tym musi być tak zbudowany, aby tworzył spójną całość (por. W i l k o i ń, 1987: 43). Teksty oficjalne wykazują tendencję do szablonowości, której głównym wykładnikiem jest ramowa kompozycja tekstu z wyraźnymi delimitatorami (wtórnymi¹⁴) początku i końca (por. W o j t a k, 1992: 142). Skarga również zawiera zwerbalizowaną zapowiedź tekstu, informację o granicy właściwej treści. W tekstach występuje ona w postaci połączeń: *wnoszę / składam / piszę skargę*. Niekiedy delimitator początkowy przybiera formę wyrażenia: *zwracam się ze skargą*.

¹³ Nic wszystkie skargi są zatytułowane, w zebranych materiale skargi z tytułem – nazwą gatunkową stanowią zaledwie 25% tekstów.

¹⁴ Według Teresy Dobrzyńskiej (1974: 6–7) znaki początku i końca występujące w wypowiedziach językowych można podzielić na: sygnały delimitacyjne (delimitatory właściwe), czyli wyrażenia leksykalne przekazujące wyrażoną językowo wiadomość o początku i końcu tekstu, oraz symptomy początku i końca (delimitatory wtórne), czyli znaki nie przekazujące zwerbalizowanej informacji o granicach tekstu, jednak przez stałe występowanie na początku i końcu wypowiedzi są rozumiane podobnie jak sygnały. Symptomami mogą być np. spetryfikowane formuły incipitowe i finalne.

Czasami nadawca tekstu powołuje się na przepisy prawa i ten typ wypowiedzi metatekstowej często występuje w tekstach mających wywoływać skutki prawne:

Na podstawie art. 227 kpa wnoszę skargę

(Urząd Miasta LV)

Właściwa treść skargi jest strukturą składającą się z kilku elementów. Zawiera w sobie przedmiot oraz petitum skargi, często pojawia się także w tym miejscu element, który nazwać można projektowaniem stanu pożądanego.

Przedmiot skargi oficjalnej powinien być wyraźnie określony, co jest czynnością złożoną i oznacza wskazanie obiektu skargi (winnego), nazwanie przewinienia oraz przedstawienie okoliczności zdarzenia. Skarga oficjalna egzystuje o tyle, o ile łamane prawo ma wpływ na sytuację i samopoczucie człowieka. Nie każde działanie człowieka lub instytucji może stanowić przedmiot skargi. Skarżący przedstawia w skardze działanie, które według niego nie powinno mieć miejsca. Oceniając czyjś czyn, odnosimy go do własnego kryterium wartości, którym staramy się kierować w naszym postępowaniu (por. R e s z k a, 1986: 42), a także zestawiamy go ze znanymi nam uregulowaniami prawnymi. Nazywając rodzaj popełnionego przewinienia, nadawca manifestuje więc swoją negatywną ocenę (por. G r e ń, 1994: 236). Negatywna ocena rzeczywistości wyrażana bywa – podobnie jak w skardze mówionej – powierzchniowo za pomocą partykuły przeczącej albo w strukturze głębszej:

*Zwracam się z prośbą o rozpatrzenie mojej skargi dotyczącej **odmowy** przez właściciela sklepu przyjęcia reklamacji kupionego obuwia, oraz o **złe potraktowanie mnie (niegrzeczne wręcz wulgarne)**.*

(RzeczPrKons IV)

*Składam skargę i zażalenie na **zaniedbanie** obowiązków przez Zakład Gospodarki Komunalnej*

(Urząd Miasta XVIII)

Adresat rozpatrujący skargę powinien posiadać jak najobszerniejszą wiedzę o zdarzeniu, które stało się przedmiotem skargi, aby na tej podstawie podjąć decyzję o dalszym postępowaniu w sprawie. Z tego powodu skarżący się często nasycają swoje teksty detalami, które mają świadczyć na ich korzyść. Bożena W i t o s z (1993: 13) pisze: „Nadawca, by zyskać wrażenie wiarygodności, wprowadza do swego tekstu maksymalną liczbę szczegółów”. Skarżący podaje więc dokładnie nazwę i adres sklepu oraz szczegóły dotyczące produktu, który jest przedmiotem skargi:

Skarga dotyczy zakupionej dnia 6.01.99 r. jednej pary obuwia damskiego „BUT-S” nr 40 brąz w cenie 157 zł.

(RzeczPrKons V)

Następnie przedstawia perypetie związane z reperacjami obuwia, zwracając szczególną uwagę na daty zdarzeń:

Po pierwszym założeniu obuwia nici na szwie dwóch butów pękły oraz odkleiła się okleina na obcasie lewego buta. Buty oddałam do reklamacji 5.03.99. Z reklamacji buty zwrócono 19.03.99.

Niebawem zauważyłam odklejone spody w prawym i lewym bucie, na szyciu ponownie pęknięte nici jak również w miejscu szycia popękaną skórę. Zauważyłam również od wewnętrznej strony prawego buta zgrubienie powodujące ból przy użytkowaniu. Buty oddałam ponownie do reklamacji dn. 22.03.99, zwrócone zostały 30.03.99. Buty ponownie się odkleiły, w lewym zauważyłam pęknięcie skóry i nici, nie zostało usunięte zgrubienie.

Za trzecim razem dnia 6.04.99 zwróciłam się z prośbą do właścicielki sklepu o wymianę wadliwego obuwia na nowe lub zwrot pieniędzy. (...)

(RzeczPrKons V)

W końcowej części nadawca podsumowuje przedstawioną sytuację, operując niemal statystycznymi danymi:

Buty w sumie były użytkowane 5 razy, od dnia zakupu minęło 41 dni, w tym 24 dni były w reklamacji.

(RzeczPrKons V)

Nadawca stara się tak ukształtować swoją wypowiedź, aby była „precyzyjna, obfitująca w szczegóły, kompletna i logiczna”¹⁵. Taka dokładna, chłodna relacja ma kreować u odbiorcy pozytywny wizerunek skarżącego, ukazywać go jako osobę uczciwą i godną zaufania, a więc w pełni zasługującą na „pozytywne rozpatrzenie sprawy”.

Nadawcy skarg często zestawiają istniejące i niepożądane dla nich stany rzeczy z sytuacjami pozytywnymi, modelowymi, projektują zatem stan przez siebie pożądaný. Jak pisze Renata Grzegorzewska (1995: 103): „Obserwuje się brak dopiero wtedy, gdy ma się na myśli stan pozytywny”:

¹⁵ W ten sposób Bożena Witosz określiła intencje świadków zeznających w sądzie, a więc osób znajdujących się w podobnej do opisywanej przeze mnie sytuacji komunikacyjnej: o charakterze oficjalnym, z nierównorzędną relacją rangi między nadawcą i odbiorcą oraz wyższym statusem odbiorcy, który jest urzędnikiem państwowym Witosz (1993: 10).

chodzę w starych trzyletnich popsutych butach, chociaż powinnam chodzić w nowych

(RzeczPrKons V)

Na stoisku mięsnym nie ma żadnej wędliny. Uważam, że przed świętem 22 lipca powinno być lepsze zaopatrzenie.

(Książka XX)

Czuję się bardzo rozgoryczona, że ludzie, którzy powinni służyć radą i pomocą, okazują się niekompetentni i chamscy.

(RzeczPrObyw LXII)

Literatura fachowa wymienia inny element składowy, który skarga winna zawierać. Mowa tu o tzw. petitum skargi, które jest definiowane jako określone żądanie odpowiedniego zachowania się organu¹⁶.

Petitum skargi może być wyrażone w początkowej lub końcowej części tekstu. Choć definiowane jest jako „żądanie odpowiedniego zachowania się organu”, rzadko bywa wyrażane w formie żądania. Petitum wprowadzone zostaje za pomocą czasowników: *prosić*, *wnosić* oraz konstrukcji *zwracać się o...*, *zwracać się z prośbą o...* Ten składnik treści skargi przyjmuje najczęściej formę prośby: o pomoc, podjęcie odpowiednich działań / interwencję, o ustosunkowanie się organu do skargi, o zainteresowanie się przedmiotem skargi / o zbadanie go, o pouczenie podwładnych o przepisach prawa lub o zakresie ich obowiązków oraz – przede wszystkim – o wyciągnięcie konsekwencji służbowych wobec winnych podwładnych.

Po treści właściwej skargi następują elementy ramowe w postaci szablonowych formuł finalnych. Delimitator końcowy¹⁷ skargi oficjalnej może mieć formę prośby nadawcy o rozpatrzenie sprawy oraz prośby o odpowiedź. Prośba taka jest przejawem szablonowości tekstów oficjalnych¹⁸ i zwykle dodana zostaje na końcu tekstu w stałej formie (*Proszę o pozytywne rozpatrzenie mojej sprawy*). W końcowej części tekstu nadawca wyraża również podziękowanie za pozytywne załatwienie sprawy (*Z góry dziękuję*) oraz umieszcza konwencjonalne zapew-

¹⁶ Petitum skargi – zgodnie z administracyjno-prawną interpretacją – zawiera się *implicitie* w przedstawionym zarzucie. Oznacza to, że każda skarga na łamanie prawa wniesiona do instytucji dysponującej sankcjami wobec winnego jest jednocześnie żądaniem wyciągnięcia konsekwencji czynu określonego w przedmiocie skargi. Żądanie to może być wyrażone *explicite* lub kryć się w zarzucie niewłaściwej działalności zaskarżonych organów (por. Lang, 1972: 69).

¹⁷ Przyjmując typologię znaków początku i końca występujących w wypowiedziach językowych, zaproponowaną przez T. Dobrzyńską (1974: 6–7), takie spetryfikowane formuły finalne należy uznać za symptomy początku i końca (delimitatory wtórne), czyli znaki nie przekazujące zwerbalizowanej informacji o granicach tekstu, jednak przez stałe występowanie na początku i końcu wypowiedzi rozumiane podobnie jak sygnały (delimitatory właściwe).

¹⁸ Por. taką samą prośbę w tekście podania.

nienie o szacunku i poważaniu dla adresata (np. *Łączę wyrazy szacunku*). Ma mu to zapewnić przychylność odbiorcy. W części finalnej ramę tekstową może zamykać podpis, który jest sposobem wyrażania nadawcy w komunikacji urzędowej i decyduje o urzędowej mocy tekstu¹⁹ (por. Wojtak, 1993: 153).

Nadawca skargi w końcowej części tekstu umieszcza niekiedy informację o załącznikach. Załączniki mają być dowodem prawdziwości przedstawionego stanu rzeczy (np. kopie paragonów, aby udowodnić zakup czegoś) lub dokumentują do tychczasowy przebieg sprawy (np. kopie pism do instytucji). Czasami w tym miejscu pojawiają się dane personalne świadka zdarzeń. Ostatnim elementem ramy tekstowej skargi w części finalnej bywa informacja o tym, iż przekazał on kopię pisma do wiadomości innych instytucji. Nadawca informuje o przekazaniu skargi do instytucji nadrzędnej (*Wydział Handlu przy UM, Prezydent Miasta, Prezes Zakładu Gospodarki Komunalnej*) lub do instytucji mogącej reprezentować jego interesy, np. jako konsumenta (*Rzecznik Praw Konsumenta*) oraz do redakcji gazet („Gazeta Zawierciańska”, „Trybuna Śląska”). Jest to swoisty chwyt perswazyjny, mający skłonić adresata do zajęcia się daną sprawą.

Skarga jako typ wypowiedzi ma na celu zwerbalizowanie istniejącego problemu: bólu, braku, ludzkiej krzywdy, niesprawiedliwości. Jako jedna z form przekazywania doświadczeń służy do wyrażania negatywnych emocji. Klaus W. Hempfer w *Teorii gatunków* (1979: 303) stwierdził, iż struktury generyczne są zawsze osadzone w typowych sytuacjach mówienia. Owe typowe sytuacje definiuje się jako relacje między mówiącym a słuchającymi. Przedstawione realizacje wzorca gatunkowego skargi pokazują, że językowe ukształtowanie tekstu oraz jego intencja zależą właśnie od sytuacji czy też kontekstu życiowego (por. Lohfink, 1987: 29 i n.), w jakim występuje gatunek. Gatunki pierwotne, mówione uległy modyfikacjom (Bachtin, 1986: 350–351) wraz ze zmianą kontekstu życiowego, przy czym zmieniły się zarówno ich środki wyrażania, jak i cel komunikacyjny.

Wysoki stopień konwencjonalizacji lub nawet rytualizacji działań językowych przejawia się w istnieniu wzorów gatunkowych o stosunkowo schematycznej i twardej strukturze (Gajda, 1991: 71). Taki schematyczny, zrytualizowany wzorzec z rozbudowaną ramą tekstową realizuje skarga w sytuacji oficjalnej. Skarga pojawiająca się w poezji stanowi wtórny wariant gatunku w dużym stopniu uzależniony od panujących w danej epoce konwencji stylistycznych. Występując w utworach określanych w tytułach jako elegia, lament, tren, żale, kwerela czy *querimonium*, jest łatwo rozpoznawalny przez czytelnika. Użytkownicy języka rozpoznają zresztą z łatwością wszystkie odmiany skarżenia się, niezależnie od realizacji tekstowej, intuicyjnie identyfikują bowiem najistotniejszy element skargi, jakim jest niezadowolenie nadawcy.

¹⁹ Skargi anonimowe zgodnie z ustawą nie są rozpatrywane. Dane personalne skarżącego oraz jego własnoręczny podpis jako sposoby przedstawiania się w tekście skargi są więc niezbędne dla zapewnienia jej ważności w sferze prawa.

Wykaz źródeł literackich

- Buchwald-Pelcowa P., 1969: *Satyra czasów saskich*. Wrocław. (Pelcowa).
- Eustachiewicz M., 1966: *Twórczość Dominika Rudnickiego (1676–1739)*. Wrocław. (Eustachiewicz).
- Morsztyn J. A., 1988: *Wybór poezji*. Oprac. W. Weintraub. Wrocław. (J. A. Morsztyn).
- Morsztyn Z., 1975: *Wybór poezji*. Oprac. J. Pelc. Wrocław. (Z. Morsztyn).
- Obrońcy chłopów w literaturze polskiej doby Oświecenia i Romantyzmu 1764–1864*. 1948. Oprac. M. Piszczkowski. Kraków. (Obrońcy II).
- Obrońcy chłopów w literaturze staropolskiej*, 1948. Oprac. M. Piszczkowski. Kraków. (Obrońcy I).
- Poeci polskiego baroku*, 1965. Oprac. J. Sokołowska, K. Żukowska. T. 1–2. Warszawa. (Barok).
- Średniowieczna poezja polska świecka*, 1952. Oprac. S. Vrtel-Wierczyński. Wrocław. (Średniowieczna).
- Ujejski K., 1924: *Wybór poezji*. Kraków. (Ujejski).
- Vincenz A., red., 1989: *Helikon sarmacki. Wątki i tematy polskiej poezji barokowej*. Wrocław. (Helikon).

Literatura

- Bachtin M., 1986: *Problem gatunków mowy*. W: Idem: *Estetyka twórczości słownej*. Warszawa, s. 348–402.
- Bernacki M., Pawlus M., 1999: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko-Biała.
- Cytowska M., 1963: *Kwerela i heroida alegoryczna*. „Meander”, nr 11–12, s. 486–503.
- Depta K., 1999: *Wzorzec gatunkowy skargi*. W: „Stylistyka”. T. 8. Opole, s. 133–145.
- Dobrzyńska T., 1992: *Gatunki pierwotne i wtórne. (Czytając Bachtina)*. W: Dobrzyńska T., red.: *Typy tekstów. Zbiór studiów*. Wrocław, s. 75–80.
- Dunaj B., 1981: *Odmiana oficjalna i nieoficjalna języka mówionego*. W: Dunaj B., red.: *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*. Cz. 1. Warszawa–Kraków, s. 11–20.
- Gajda S., 1991: *Gatunki wypowiedzi potocznych*. W: Gajda S., Adamiszyn A., red.: *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*. Opole, s. 29–38.
- Głowiński M., 1967: *Wirtualny odbiorca w strukturze utworu poetyckiego*. W: Głowiński M., red.: *Studia z teorii i historii poezji*. Seria I. Wrocław.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 1998: *Słownik terminów literackich*. Wrocław.
- Greń Z., 1994: *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*. Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 1995: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa.
- Hempfer K. W., 1979: *Teoria gatunków*. „Pamiętnik Literacki”, z. 3, s. 271–305.
- Lang J., 1972: *Struktura prawna skargi w prawie administracyjnym*. Wrocław.

- Lohfink G., 1987: *Rozumieć Biblię. Wprowadzenie do krytyki form literackich*. Warszawa.
- Reszka J., 1986: *Analiza semantyczna wybranych jednostek leksykalnych komunikujących pojęcie skargi*. „Polonica”, T. 12, s. 33–48.
- Skwarczyńska S., 1983: *Geneza i rozwój gatunków literackich*. W: Miodońska-Brookes E., Kulawik A., Tatara M., oprac. i wstęp: *Genologia polska. Wybór tekstów*. Warszawa, s. 47–74.
- Wierzbicka A., 1983: *Genry mowy*. W: Dobrzyńska T., red.: *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*. Wrocław, s. 127–136.
- Wilkoń A., 1987: *Typologia odmian współczesnej polszczyzny*. Katowice.
- Witosz B., 1993: *Opis w tekście potocznym. Zarys problematyki*. W: Wilkoń A., Warchał J., red.: *Z problemów współczesnego języka polskiego*. Katowice, s. 7–21.
- Wojtak M., 1992: *O stylowym wariacie języka na przykładzie tekstów urzędowych*. W: Gajda S., red.: *Systematyzacja pojęć w stylistyce*. Opole, s. 141–147.
- Wojtak M., 1993: *Styl urzędowy*. W: Bartmiński J., red.: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Wrocław, s. 147–162.
- Żmigrodzka B., 1997: *Testament jako gatunek tekstu*. Katowice.

Katarzyna Wyrwas

The stylistic pattern of the complaint and its manifestations in literary texts and official correspondence

Summary

The complaint is treated as the genre that serves to express the speaker's negative emotions. The author presents the stylistic pattern of the complaint and reconstructs its secondary patterns on the basis of official and poetic texts.

Katarzyna Wyrwas

Das Gattungsmodell einer Klage und seine Realisation (am Beispiel der literarischen Texte und der an Institutionen geleiteten Klagen)

Zusammenfassung

In dem Artikel wird eine Klage als eine Sprachgattung betrachtet, die zur Äußerung der negativen Emotionen eines Senders dient. Die Autorin zeigt das Gattungsmodell einer Klage und rekonstruiert – anhand der offiziellen und poetischen Texte – die Textmodelle von Gattungen, welche der gesprochenen Klage gegenüber sekundär sind.